

(A) = Åpen, kan bestilles fra Universitetet i Stavanger / Arkeologisk museum
(B) = Begrenset distribusjon
(C) = Kan ikke utleveres

A 243 Nedstrand kirke

Epitafium over familien Klingenberg

Undersøkelser og behandling

Hilde Smedstad Moore

AM saksnummer: 17/04440
Oppdragsnummer: OP-10328

Dato: 20.11.20
Sidetall: 25

Oppdragsgiver: Tysvær Kyrkjelege fellesråd

Stikkord:
Nedstrand kirke
Epitafium
1600-talls maleri
Maleri på lerret

Oppdragsrapport 2020/25
Universitetet i Stavanger,
Arkeologisk museum,
Avdeling for konservering

Utgiver:
Universitetet i Stavanger
Arkeologisk museum
4036 STAVANGER
Tel.: 51 83 31 00
E-post: post-am@uis.no

Stavanger 2020

A 243 Nedstrand kirke

Epitafium over familien Klingenberg

Undersøkelser og behandling

Hilde Smedstad Moore

Universitetet
i Stavanger

Arkeologisk museum

SAMMENDRAG

Epitafiet over familien Klingenberg, datert 1695, fra Nedstrand kirke ble behandlet ved Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger (UiS) i perioden oktober 2019 til og med oktober 2020. I tillegg til behandling, omfattet arbeidet undersøkelse av lerretsmaleriets maleteknikk, skadehistorikk og tilstand. Dette ble utført ved å studere maleriet i mikroskop, ultrafiolett lys og røntgenfotografering. Oppdragsgiver er Tysvær kyrkjelige fellesråd og oppdraget er finansiert av Riksantikvaren. Maleriet ble undersøkt og behandlet av malerikonservator Hilde Smedstad Moore. Malerikonservator Anne Ytterdal var ansvarlig for pakking, inkludert forsikresikring¹, og transport til og fra Stavanger som ble utført henholdsvis 02.07.2019 og 28.10.2020.

Epitafiet er tidligere behandlet, trolig på 1960-tallet av malerikonservator Bjørn Kaland. Maleriet ble den gang klisterdublert og skadeområder kittet og retusjert. Da maleriet kom inn til behandling i 2019 var det preget av tallrike oppskallinger. I tillegg var retusjene fra forrige behandling misfarget. Hovedfokuset i behandlingen var stabilisering av ustabile malingslag, disse ble konsolidert med Medium for Konsolidering. Overflaten ble tørr-rensset med polyeturansvamp og misfargede retusjer ble justert med gouachefarger. På prydrammen ble sprekker limt med beinlim. I tillegg ble balsatre tilpasset for å «dukke» åpning i øvre høyre og nedre venstre hjørnet.

¹ Ustabile områder med oppskallet og løs maling ble forsidesikret med japanpapir og 1,5 % størlim for transport i 2019.

Innhold

1	INNLEDNING	5
2	BESKRIVELSE	5
3	HISTORIKK OG IKONOGRAFI	8
4	UNDERSØKELSER	10
5	TIDLIGERE BESIKTIGLSE OG BEHANDLING.....	13
6	TILSTAND FØR BEHANDLING	14
7	BEHANDLING	15
8	MALERIET FØR OG ETTER BEHANDLING.....	18
9	FORSLAG TIL VIDERE UNDERSØKELSER OG FORSKNING	20
10	TILTAK FOR VIDERE BEVARING (FDV)	20
	LITTERATURLISTE.....	21
	OVERSIKT OVER MATERIALER OG METODER BENYTTET TIL BEHANDLING AV EPITAFIUM OVER FAMILIEN KLINGENBERG	22
	KLIMAMÅLINGER 01.07.19-01.08.20	23
	FOTOLISTER.....	24

BEHANDLING AV EPITAFIUM OVER FAMILIEN KLINGENBERG

Kunstner: Ukjent

Signatur: Ingen

Datering: 1695

Mål pryddramme: 155 x 205 cm

Lysmål: 145 x 194 cm

Teknikk: Olje på lerret

1 INNLEDNING

Tysvær kyrkjelege fellestråd ble 11. mars 2019 innvilget tilskudd fra Riksantikvaren til konservering av to epitafier og et presteportrett tilhørende Nedstrand kirke. Tilskuddet var basert på et notat med tilstandsvurdering og kostnadsoverslag på behandling av de tre inventarstykkene som ble utarbeidet av malerikonservator Anne Ytterdal, Arkeologisk museum, UiS, 15. november 2017.

Undersøkelser i mikroskop, UV-lys og utprøving av materialer og metoder på skadeområder dannet grunnlag for forslag til behandling. Et skriftlig forslag ble fremlagt og godkjent av Riksantikvaren 27.09.19.

2 BESKRIVELSE

Motiv

Epitafiet viser Erik Jørgensen Klingenberg avbildet med sin familie, herunder to koner og seksten barn. Erik Jørgensen Klingenberg står sentralt plassert i maleriet. Hans kone Bodil Eliasdatter Skånevik, står til venstre for han. Av deres tolv barn har to gutter og en jente dødd i tidlig alder. Sentralt plassert mellom foreldrene står seks gutter fra første ekteskap kledd i hvite kjortler og halskledd. På den andre siden av han står hans andre kone Sophia Amalia Cohlman med deres fire døtre hvorav to er døde. De døde barna har alle hvit kledning og blondekyse og ligger på tre podier i forgrunnen (se Figur 6). De levende barna er fremstilt etter alder, med den eldste nærmest mor eller far. Erik Jørgensen Klingenberg er iført sort frakk og hvitt blondegalskjede. Begge konene og den eldste datter til venstre i maleriet er iført sorte kjoler og sorte hodeplagg som viser at de er gift. Den eldste datteren har en bred kniplingskrage rundt skuldrene på sin kjole mens moren har en transparent krage. Alle kvinnene har tilnærmet like halssmykker.

I midten langs nedre kant er det et tekstfelt hvor det står:

«Erich Jørgenson fød i Helsingøer, Kongl. Mays: Fordom Tolder her udi Ryfølche, med sine 2de Hustruer. Den første Bodil Eliasdatter Skønnevig, oc deres Ottee Sønner oc med deris fire døttre. Den Anden Sopiha Amalia Cohlman fød i Københanff med deris fire døtre, udi hans alders 64 aar.. ANNO 1695»

Figur 1 Detaljfoto av maleriets tekstfelt.

Blindramme

Blindrammen er en sekundær kileramme med to vertikale og en horisontal midtstokk. Kilerammen består trolig av furu og har 14 kiler som er festet med blåfarget bomullsbånd.

Underlag

Maleriet er malt på lerret, trolig bestående av lin. Lerretet er toskaftet vevd med trådtetthet på 10 x 14 tråder per cm.

Maleriet er ved en tidligere behandling dublert. Dubleringslerretet er også toskaftet vevd og har en trådtetthet på 16 x 15 per cm. Ut ifra karakteristika ser det ut som om dubleringen er utført med hveteklister. Det er spor etter originale oppspenningshull i originalerretet og det er tydelig at etter ny oppspenning er deler av motivet langs begge sidekantene brettet over blindrammekanten (se Figur 2 og 3).

Figur 2 Deler av motivet er brettet over blindrammekanten (dubleringslerretet ligger under).

Figur 3 Maleriets ombrettskant. Originalerret og dubleringslerret synes.

Grundering og malingslag

I enkelte områder står en rød-brun imprimatura, eller grundering, eksponert i motivet. Denne er også synlig i enkelte områder med avskallinger i maleriet (se Figur 4).

Figur 4 En rød-brun imprimatura eller grundering synes i motivet.

Maleriets malingslag har en enkel oppbygging og ved bruk av et begrenset antall farger. Ut fra visuelle observasjoner, er det tydelig at bindemiddelet er olje. Maleriets hovedelementer er i hovedsak malt vått i vått og til sist er høylys og endelige detaljer definert. Hvite blondedetaljer er svært pent utført med forseggjorte detaljer (se Figur 5).

Figur 5 Hvite blondedetaljer er påført til slutt. (Detaljfoto av blondekragen til den gifte datteren)

Maleriet har flere områder med eldre retusjer og overmalinger (se Figur 28).

Overflate

Maleriets overflate er delvis matt med noe ujevn glans. Dette kan tyde på at maleriet ikke er fernissert.

Pryddramme

Pryddrammen består trolig av furu. Hjørnene har gjærede sammenføyninger. Pryddrammen er montert til maleriet med spikre.

3 HISTORIKK OG IKONOGRAFI

Epitafiet over familien Klingenberg henger i Nedstrand kirke (Nedstrand kyrkje), en langkirke fra 1868 i Tysvær kommune, Rogaland fylke². Kirken er basert på arkitekt Linstows normalplan for kirkebygg, men er bearbeidet og oppført av arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe. Like ved denne kirken har det opprinnelig stått en middelalderkirke som ble utvidet på 1600-tallet. I 1868, da dagens kirke stod klar, ble den gamle revet. Klingenbergepitafiet, som er fra 1695, har mest sannsynlig hengt i den gamle kirken, og siden flyttet over til den nye.

Erik Jørgensen Klingenberg var toller på «Ryfylket Toldsted» fra 1662 og til tollstasjonen ble lagt ned i 1687. I tillegg til å være toller eide han en skute som het Bodelle Sophie og som var oppkalt etter begge konene. Han drev handel i stor stil i både inn- og utland. Da han døde ble han gravlagt under koret i kirken (Silgjerd 2018:62).

Maleriet er fullt av symbolikk. Kalotten Klingenberg har på hodet viser at han er en borger av en høyere stand. Den første konens klesdrakt virker enkel og alderdommelig i forhold til de to andre gifte kvinnene og er helt uten kniplingsbesetning. Draktforskjellen kan symbolisere hennes posisjon som avdødd hustru. De fire unge døtrene er ugifte da de er fremstilt i siste mote i kjoler og datidens moderne hårpynt, fontgange, med blonder og sløyfe.

Figur 6 To av de døde barna ligger på podiet.

² Opplysninger om Nedstrand kirke er hentet fra: <https://www.norske-kirker.net/home/rogaland/nedstrand-kirke/>

Klingenberg holder et kornaks i sin høyre hånd, et velkjent symbol for fruktbarhet og også et symbol knyttet til Jesu legeme og blod (se Figur 7). Hans første kone holder sin høyre hånd på hodet til en av de seks guttene og hans andre kone har hendene samlet til bønn. Begge handlingene uttrykker mødrenes gudfryktighet, kjærlighet og omsorg for familien. Den gifte datterens attributt ser ut som en fjær, men kan være en palmegrein som er vanlig å se i andre epitafier hvor døde barn er fremstilt med en slik grein (se Figur 9). Det kan derfor være et symbol på at hun er død på det tidspunktet maleriet ble malt. En palmegrein knyttes til triumf over døden. Trolig er det også dødssymbolikk til den fremste av de seks guttene i midten. Han står mellom de døde og er uten halsklede, i tillegg holder han sin venstre hånd på podiet til to av de døde. Enten kan mangelen på halsklede tilsa at han er i ung alder og ikke skal ha dette, eller at han vokste opp, men døde før maleriet ble malt. Det er også mulig at han rett og slett ble presset inn i mellomrommet på grunn av komposisjonshensyn. (Fritt etter Ytterdal 2018: 82)

Figur 7 Erik Klingenberg holder et kornaks i hånden som er knyttet symbol for fruktbarhet, men også et symbol knyttet til Jesu legeme og blod.

Figur 8 En av døtrene med en rød nallik i hånden. Nalliken er et symbol på kjærlighet, hengivenhet i hånden og løfte om ekteskap.

Figur 9 Den gifte datteren holder noe som trolig skal forestille en palmegrein symbol på døden.

De fire ugifte døtrene holder hver sin blomst i den ene hånden (se Figur 8). De to døtrene til venstre holder en rød nallik og en rød og hvitstripete tulipan. På latin betyr nallik «guds blomst». Nallik er også et symbol på kjærlighet, hengivenhet og løfte om ekteskap. Selv om blomstersymbolikk ikke nødvendigvis skal tolkes direkte i epitafiefremstillinger er det nærliggende å tenke seg at datteren som holder denne blomsten er «gifteklar». Datteren ytterst til venstre (den yngste) holder tulipanen som også er et symbol knyttet til kjærlighet og forføgelighet. De to døtrene fra andre ekteskap er fremstilt med hver sin rose. Rosen med sine torner ha tradisjonelt hatt ulike assosiasjoner til lidelse og død, blant annet Kristi tornekrone, men også til jomfru Maria som kalles «rosen uten torner» fordi hun var urørt av arvesynden. Annen symbolikk knyttet til denne blomsten er fargen. Datteren nærmest moren holder en rød rose: som nalliken et symbol for kjærlighet og hengivenhet og datteren ytterst mot høyre holder en brunlig rose som, hvis den skal anses som hvit, knyttes til renhet, ærlighet og uskyld. Å fremheve uskyld, renhet og hengivenhet hos to unge døtre må være passende både i forhold til foreldre og i sitt forhold til Gud. (Fritt etter Ytterdal 2018:82)

Hvem har malt maleriet?

Maleriet er usignert, og det finnes ingen sikker dokumentasjon på hvem som har malt det. Det er likevel flere oppgjennom som har teorier om attribuering. Etter en inspeksjonsreise for Fortidsminneforeningen i Stavanger Amt. i 1913 mente Dr. Harry Fett at maleriet kan ha vært malt av Anders Smith's sønn. I

samme tidsperiode mente restaureringskonsulent Domenico Erdmann og kunsthistoriker Henrik Grevenor at epitafiet kan være malt av Caspar Skildrer, en portrettmaler fra Bergen som utført en rekke oppdrag på Vestlandet i andre halvdel av 1600-tallet. I *Norsk kunsthistorie* fra 1992 skriver Christie at det er lite sannsynlig at det kan være Caspar Skildrer hvor hun skriver «En stor gruppe Vestlandsportretter som Grevenor tillia Caspar Skildrer i Bergen er blitt «mesterløse» etter at det ble fastslått at Caspar Skildrer ikke var identisk med maleren Hans Caspar fra Dresden, men het Caspar Helvig og kom fra Helsingør. Han døde i 1690 og kan ikke være mester for portrettene i Nedstrand kirke. (Fritt etter Ytterdal 2018:85)

Kan det være Hans Sager? Han var en kunstner som reiste rundt på Sørvestlandet i tiden rundt århundreskiftet. Han omtales skriftlig som kontrafeier og han nevnes bl. a i forbindelse med arbeider i «Vår Frelsers Kirke» i Kristiansand i 1697. Vi kjenner til tre signerte malerier av han i Rogaland; et portrett i Høyland kirke og to i Vats kirke. Ytterligere to usignerte portretter i hver av disse kirkene er attribuert til han. Maleriene er malt mellom 1700-1710. Det er ingen av de skriftlige kildene som knytter han til portrettene i Nedstrand, og det er heller ikke, foreløpig, funnet dokumenterte arbeider av han fra før 1697. Det er mulig å se stilistiske likheter mellom Nedstrands epitafer og portrettene i Høyland og Vats, særlig når det gjelder hvordan hender og smykker til i kvinnene er malt (se Figur 10 og 11) (Ytterdal 2018:85-86).

Figur 10 Portrett av Karen Ovesdatter i Vats kirke. Datert 1701.

Figur 11 Portrett av Karen Damanius Franzønsdatter i Vats kirke. Datert 1701.

4 UNDERSØKELSER

For å danne en oversikt over kunstnerens maleteknikk, maleriets originale og sekundære materialer, samt tilstand ble det i tillegg til visuelle undersøkelser³, utført fotoanalytiske undersøkelser i ultrafiolett lys (UV) og røntgen.

For å få et bedre utgangspunkt for videre studier av usignerte malerier i Rogaland rundt 1700-tallet var det også ønskelig å utføre mer inngående tekniske undersøkelser. Maleriet ble undersøkt med håndholdt røntgenfluorecensspektrometer (XRF) for å kartlegge hvilke pigmenter som er brukt i de ulike fargeområdene. Undersøkelsesmetoden er ikke-destruktiv og krever ingen prøver. Det ble til sammen utført XRF-analyser på 48 områder. I tillegg ble det tatt ut åtte tverrsnitt fra forskjellige fargeområder.

³ Visuelle undersøkelser ble foretatt med det blotte øyet i på- og sidelys, hodelupe og stereomikroskop

Tverrsnittene ble undersøkt i mikroskop for å kartlegge stratigrafi og i Scanning elektronmikroskop (SEM EDX) for å analysere pigmentsammensetning.

Undersøkelsene med XRF, tverrsnitt og SEM ble utført av kjemiker Kidane Fanta Gebremariam og malerikonservator Hilde Smedstad Moore, begge ved Arkeologisk museum, UiS. Resultatene blir presentert i en egen rapport som ettersendes.

Ultrafiolett lys

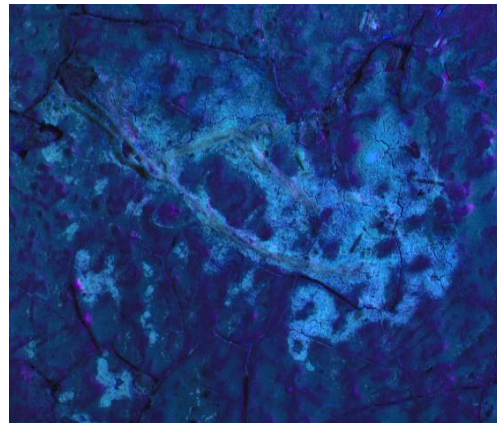
Maleriets overflate hadde ingen karakteristisk fluorescens som kunne tyde på at malerioverflaten er dekket med fenniss (se Figur 12). Det var imidlertid mindre flekker på overflaten som ga en tydelig fluorescens i UV-lys (se Figur 14). Enkelte limstoffer kan gi en fluorescens i UV-lys (Nel 2007:30), og disse flekkene kan derfor tyde på rester av hveteklister fra dubleringsbehandlingen.

Figur 12 Helopptak av maleriet i UV-lys

Figur 13 Klisterrester i vanlig lys.

Figur 14 Klisterrester fluorescerer i UV-lys.

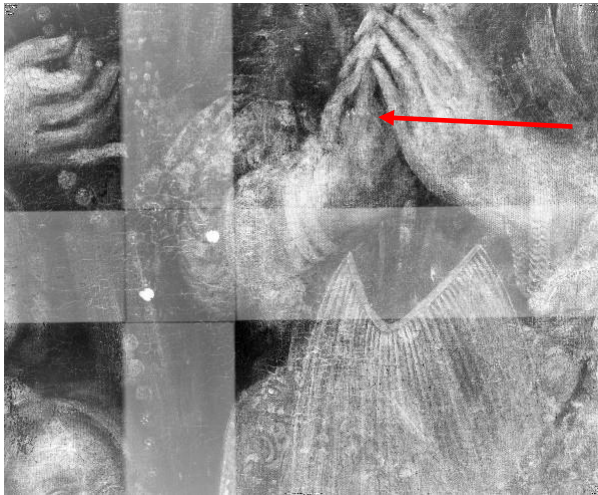
Røntgen⁴

Det ble tatt til sammen 42 røntgenopptak av epitafiet, disse ble montert sammen i Photoshop (se Figur 15). Maleriets hovedmotiv og de fleste former er godt synlig på røntgenfotografiet. Metallstifter eller spiker som er benyttet til å feste både original- og dubleringslerretet til blindrammen, kommer til syne på røntgenfotografiet som hvite streker/punkter langs ytterkanten. Langs nedre kant av maleriet var flere skader i malingslaget synlige som sorte flekker eller former (se Figur 17). Grove penselstrøk uten bestemt retning eller form fremkommer som hvite linjer eller strøk (se Figur 18). Dette synes spesielt i bakgrunnen hvor bakgrunnen har jevn brunlig farge i normallys. Dette kan indikere at grunderingen består blant annet av et pigment som blokkerer røntgenstrålene i stor grad, som f.eks blyhvitt. I øvre høyre hjørnet fremkommer det også tydelige penselstrøk på røntgenfotografiet. Disse skiller seg ut ved at de er utført med en smalere pensel og har en definert avslutning i strøkene. Kan det være en initialer til en signatur?! (se Figur 19)

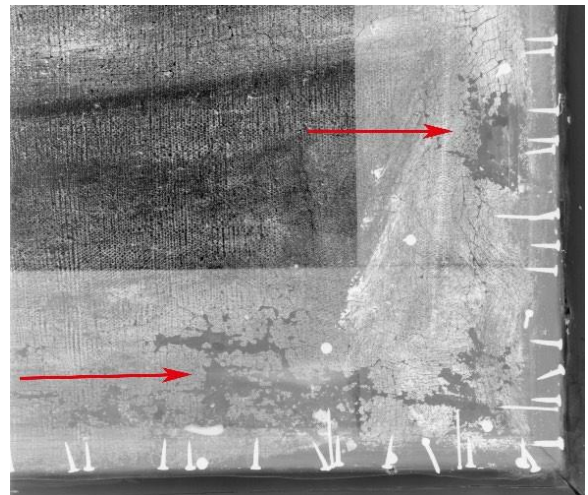

Figur 15 Røntgenopptak av maleriet.

⁴ Røntgenstrålene trenger ulikt gjennom materialer og malingslag avhengig materialenes tetthet. Bly blokkerer absorpsjon av røntgenstråler og avhengig av mengden blyhvitt i en farge vil avtegningen på det fremkalte røntgen bildet fremstå lys eller hvit. Et røntgenopptak avdekker alle lag i maleriet inkludert lerretet og blindramme. Dette gir en verdifull informasjon om maleriets oppbygging, skadeomfang, underliggende motiv eller endringer foretatt i motivet.

Figur 16 Røntgenfoto kan tyde på at kunstneren har gjort endringer i prestefruens hånd.

Figur 17 Eldre skadeområder fremkommer som mørke flekker i røntgenfotografiet.

Figur 18 I bakgrunnen over hodet til presten fremkommer synlige vilkårlige penselstrøk i røntgenfotografiet.

Figur 19 Tydelige penselstrøk med en definert avslutning fremkommer i røntgenfotografiet i øvre høyre hjørnet. Kan det være en signatur?

5 TIDLIGERE BESIKTIGLSER OG BEHANDLINGER

1950-60- tallet?

I RA`s arkiv er det et notat om en besiktigelse utført av konservator Bjørn Kaland. Notatet er ikke datert, men er trolig fra 1950-60-tallet. I notatet står det: «*Epitafiet er malt på lerret. Det forestiller Erich Jørgensson, født i Helsingør, fordom tolder i Ryfylket, med to hustruer, 11 levende og fem døde barn. Blindrammen er så dårlig at den ikke lenger gir noen støtte for det relativt tunge lerretet, den må fornyes pga. den dårlige blindrammen var der oppstått buler i lerretets hjørner. Farvelaget er meget sprøtt med en del mindre avskallinger, lerretet bør doubleres.*»

Det er ikke funnet behandlingsrapport fra denne tiden, men som tidligere nevnt, er det tydelig at maleriet har blitt behandlet tidligere, herunder klisterdublert, kittet og retusjert. Det er rimelig å anta at disse inngrepene ble utført av konservator Bjørn Kaland ved Rasmus Meyers samlinger i Bergen på 1960-tallet.

1978

Malerikonservator Rolf Johansen og kunsthistoriker og antikvar Sigrid Christie hadde en besiktigelse i 1978. I notatet fra besiktigelsen funnet i RA`s arkiv står det: *Epitafium fra 1695 er klisterdublert og har ny blindramme. Tilstanden bra, men lerretet henger noe slapt på blindrammen.*

6 TILSTAND FØR BEHANDLING

Underlag

Dubleringslerretet har fremdeles god heft til originalerretet og ser ikke ut til å ha påvirket maleriets malingsstruktur. Det er heller ingen tegn til misfarging eller skader som kan knyttes til dubleringsmaterialet. Oppspenningen på blindrammen er derimot noe slapp.

Malingslag

I maleriets lyse partier er det mange og til dels store områder hvor malingslaget er oppbrutt i et markert, finmasket nettverk av alderskrakeleringer. Krakeleringene står opp i kraftige skålformer (cuppings) (se Figur 22 og 24). Det vil si at mye av malingslaget ikke har heft til underlaget og i mange av krakeleringenes krysningspunkter er stykker av maling falt ut. Skadetyper er i hovedsak lokalisert til lyse farger i maleriets høyre del. Skålformede oppskallinger oppstår når krakeleringer fører til ujevn stressfordeling mellom de ulike lagene i strukturen (Ackroyd 2002:9). Stressfordeling i maleri fungerer slik at de stiveste lagene i strukturen bærer det meste av spenningene. Ifølge Mecklenburg vil det ofte være limdrenkingslaget som bærer det meste av spenningene de første årene, men dette endrer seg når malingslagene begynner å krakelere (Mecklenburg 2005:191). I slike situasjoner vil stress bevege seg fra limdrenkingslaget og oppover i strukturen og over tid løfte grunderings- og malingslag slik at det blir dannet skålformede oppskallinger.

Denne skadetyper skyldes ofte uttørring av malingsstrukturen som følge av klimatiske forhold. Under tilstandsvurderingen i 2017 kom det frem at solen skinte direkte inn på maleriets høyre del akkurat hvor skadeomfanget er størst (se Figur 20). Dette er trolig en medvirkende årsak til det omfattende skadeomfanget i denne delen av maleriet.

Figur 20 Direkte sollys faller inn fra vinduet på maleriet.

Malingslagetets tilstand er bedre i øvre del av maleriet, men det er tallrike små avskallinger i maleriets sorte partier (se Figur 21).

Figur 21 Tallrike små avskallinger i prestens sorte klær.

I et ca 70 cm bredt område langs nedre høyre kant er det misfargede, blakkete retusjer og løse kittinger i en høyde på 3-6 cm (se Figur 28). Ved betraktning i UV-lys kan kun mindre kittete og retusjerte skader observeres på figurfremstillingene i tillegg til noe «innprikking» rett på underslaget i den sorte bakgrunnen.

Overflate

Malerioverflaten oppleves ikke som skittent, men som jevnt grått hvor de fargekraftige røde elementene gir maleriet friskhet. Det er små flekker med hvitt malingsøl på maleriets overflate. Som tidligere nevnt er det noen flekker på overflaten som trolig er rester etter hveteklister fra dubleringsbehandlingen.

Prydramme

Øvre og nedre høyre hjørnesammenføyninger åpninger. I tillegg var det sprekkskader langs nedre prydrammelist på høyre side.

7 BEHANDLING

Underlag

De største ansamlingene av løst støv på baksiden, særlig langs nedre kant av blindrammen, ble fjernet ved å børste støvet inn i en støvsuger med en myk pensel. Deretter ble lerretet tørr-renset med en polyuretansvamp. Svampen ble forsiktig dratt over overflaten.

Malingslag

Forsidesikringen ble fuktet opp med av-ionisert vann og forsiktig dratt av overflate. For å feste løs og oppskallet maling ble det i første omgang påført lim, Medium for Konsolidering (MfK), med tynn pensel. Deretter ble oppskallinger og cuppings lagt ned med svakt press og varme (60 °C) over silikonpapir (se Figur 22-25).

Figur 22 Detaljfoto i sidelys av ansiktet til nest eldste gutt før konsolidering av oppskallet ("cuppet") maling.

Figur 23 Detaljfoto i sidelys av ansiktet til nest eldste gutt etter konsolidering.

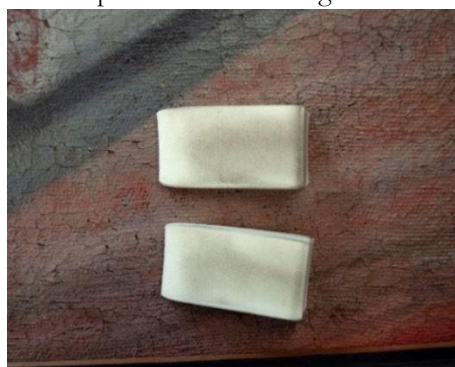
Figur 24 Detaljfoto i sidelys av oppskallet ("cuppet") maling i rød blomst før konsolidering. (Blomsten tilhører datteren nærmest moren til høyre i bildet.

Figur 25 Detaljfoto i sidelys av oppskallet maling i rød blomst etter konsolidering.

Overflaterensing

Maleriets overflate ble tørr-renset med en polyuretane svamp som ble forsiktig dratt over overflaten (se Figur 26). Flekker av klisterrester ble forsiktig fjernet mekanisk med skalpell. Arbeidet ble utført under mikroskop for å ha best mulig kontroll.

Figur 26 Polyuretansvamper til benyttet til overflaterensing.

Figur 27 Detaljfoto av innfelt balsatre i øvre høyre prydrammehjørnet.

Retusjering

I tillegg til å justere misfargede retusjer, ble mindre skjemmende skader retusjert. Retusjene ble utført med gouachefarger som er vannløselige og er lett å fjerne i fremtiden. De største retusjene ble utført med en strek-teknikk (se Figur 28 og 29).

Figur 28 Detaljfoto av misfargede retusjer i nedre høyre kant.

Figur 29 Detaljfoto etter justering av misfargede retusjer i nedre høyre kant.

Prydramme

På prydrammen ble sprekker limt med beinlim, i tillegg ble åpningen i øvre og nedre høyre hjørnet felt inn med balsatreet (se Figur 27). Balsatreet ble skåret slik at profilen tilsvarer prydrammen. Arbeidet ble utført av konserveringstekniker og møbelsnekker Michael Heng. Balsatreet ble malt sort med gouachefarger.

Oppheng

Et nytt opphengssystem ble montert på baksiden. To D-ringer ble montert på skrått på hver sin side av blindrammen. Videre ble en vaier festet til ringene og låst med vaierlås (se Figur 33).

8 MALERIET FØR OG ETTER BEHANDLING

Figur 30 Maleriet før behandling.

Figur 31 Maleriet etter behandling.

Figur 32 Maleriets bakside før behandling.

Figur 33 Maleriets bakside etter behandling.

9 FORSLAG TIL VIDERE UNDERSØKELSER OG FORSKNING

Som tidligere nevnt er det gjort få undersøkelser på teknisk grunnlag av usignerte malerier av kunstnere fra 2. halvdel av 1600-tallet i Rogaland. Undersøkelsene som er gjort av Klengenbergepitafiet og epitafiet over ukjent familie fra Nedstrand kirke vil kunne gi et godt utgangspunkt for videre studier. Det anbefales derfor at det utføres analyser på andre malerier fra denne tiden i Rogaland, både fra usignerte malerier, men også signerte som de vi finner i Vats og Høyland kirke som er signert av H. Sager. Samarbeid mellom kunsthistoriker, konservator og kjemiker kan være optimalt for å komme nærmere en eventuell tilskrivning av disse kunstverkene

10 TILTAK FOR VIDERE BEVARING (FDV)

Klima

I perioden 1. juli 2019 til 1. august 2020, ble det utført klimamålinger i Nedstrand kirke (se vedlegg 2). Verdiene fra disse målingene er typiske for vestlandskirkene; for fuktig om sommeren og for tørt om vinteren. For å forebygge skader bør den relative luftfuktigheten (RF) i rommet holde seg innenfor 40-60 % RF. Ved lavere RF (under 40 %) vil lerretet bli slapt og påfølgende skader i malingslaget dannes, ved høy RF (over 60 %) krymper lerretet, i tillegg gis det grobunn for mikroorganismer (Dixon 2012:672). Fuktighetsnivået i kirken er derfor det viktigste styringsredskapet. Det er spesielt viktig å unngå raske fluktuasjoner i RF, i løpet av en 24 timers periode bør ikke RF svinge mer enn 10 %. At klimaforholdene er stabile er en forutsetning for å unngå at nye tilsvarende skader skal oppstå.

I tildelingsbrevet fra Riksantikvaren står det: *Vi imøteser også en oppvarmingsplan for kirken som kan spare kunst og inventar for skader.* Arbeidet med ny oppvarmingsplan i Nedstrand kirke er allerede i gang. Dette skal regulere luftfuktigheten til rundt 50 % RF (+/- 10 % F) ved å variere nivået på hviletemperaturen etter varierende ytre forhold. Videre er det tenkt samkjøring mellom et nytt luft-luft varmpumpesystem og eksisterende elektriske oppvarming for sikre oppvarming med lavest mulig energi (med varmpumpe som såkalt grunnvarme og elektriske varme som tilleggsvarme). Varmestyringsystemet vil også bidra til gjennomføring av mer effektiv brukstilpasset oppvarming med kortest mulig perioder med brukstemperatur.

Rengjøring

Maleriet skal under ingen omstendighet rengjøres eller støvtørres. Ved fremtidig behov for rengjøring eller utbedring av skader skal malerikonservator ved Arkeologisk museum, UiS eller Riksantikvaren kontaktes.

Annet

Det er viktig at dersom det observeres fugleekskrementer på maleriets overflate, så må malerikonservator kontaktes umiddelbart slik at ekskrementene fjernes så raskt som mulig. Faren er at disse skadene etser inn i strukturen og fører til irreversible endringer på maleriet.

Lys

Maleriet bør skjermes for sterkt lys, særlig direkte sollys. Det anbefales derfor å finne en annen plassering av maleriet. Dersom det er vanskelig bør vinduet som slipper sollys inn på maleriet solskjermes, eller dekkes med et UV-filter.

LITTERATURLISTE

Ackroyd, P. (2002) "The structural conservation of canvas paintings: changes in attitude and practice since the early 1970s" i *Studies in Conservation*, Vol. 47, Nr. 1 (s. 3-14)

Dixon, T. (2012) "Storage of Easel Paintings" i *Conservation of Easel Paintings*, red. Joyce Hill Stoner og Rebecca Rushfield. Routledge: London

Mecklenburg, M. (2005). "The Structure of Canvas Supported Paintings" i *Preprints of the International Conference on painting Conservation, Canvases: Behavior, Deterioration and Treatment*, Valencia, (s. 119-155)

Nel, Petronella. (2007) "A preliminary investigation into the identification of adhesives on archaeological pottery" i *AICCM Bulletin vol 30, The Centre for Cultural Materials Conservation*, s. 27-37

Silgjerd, Dagfinn (2018). «Inventar i kirken» i *Nedstrand kyrkje 150 år. I tru håp og kjærleik*. Nedstrand Sokneråd.

Ytterdal, Anne (2018) «Epitafie-maleriene» i *Nedstrand kyrkje 150 år. I tru Håp og kjærleik*. Nedstrand Sokneråd.

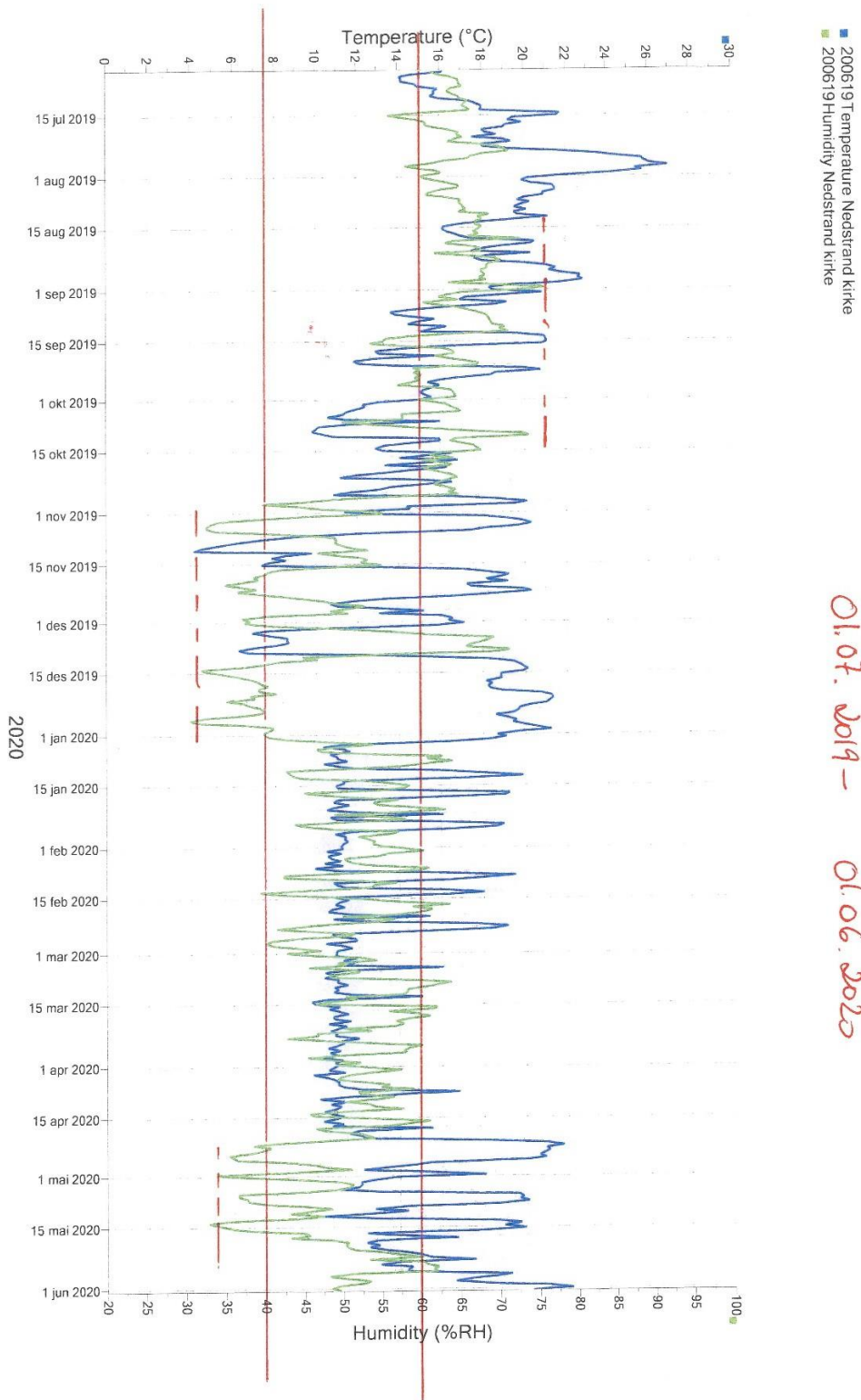
Arkivalia

Riksantikvarens arkiv

OVERSIKT OVER MATERIALER OG METODER BENYTTET TIL BEHANDLING AV
EPITAFIUM OVER FAMILIEN KLINGENBERG

Tiltak	Område	Metode	Materialer/løsning	Handelsnavn	Beskrivelse
Konsolidering maleri	Hele maleriet (lokale områder)	Påføres punktvis og på hele, avgrensede flater	Vannbasert akryl polymerdispersjon	MfK (Medium for Konsolidering)	Påført ufortynnet med pensel
Rensing (smuss) maleri	Hele maleriet	Tørrensing	Polyuretansvamp	Polyurethane Sponge (Arkivprodukter)	Forsiktig dra svampen over overflaten
Rensing (smuss) pydramme	Hele prydrammen	Tørrensing	Polyuretansvamp	Polyurethane Sponge (Arkivprodukter)	Forsiktig dra svampen over overflaten
Retusjering maleri	Skadeområdet høyre side, eldre retusjer og inntoning på sort	<u>Avskallinger:</u> innprikking med tynn pensel <u>Justeringer:</u> Strek-metode	Gouache	Lucas Tempera Gouache	Utført med spiss pensel
Liming av sprekker på pydramme	Prydrammens nedre list.	Lime sprekker	Beinlim		Llim ble påført i sprekker og tvinger benyttet under tørking.
Innfelling av tre	I øvre og nedre høyre hjørnet på pydrammen	Innfelling av tre	Balsatre og beinlim		Balsatre ble limt til Prydrammen i åpninger.

KLIMAMÅLINGER 01.07.19-01.08.20

Nedstrand kirke
01.07.2019 - 01.06.2020

FOTOLISTE - Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Oppdrag: A 243 Nedstrand kirke. Behandling av epitafium over familien Klingenberg							
Fotograf: Anne Ytterdal og Hilde Smedstad Moore				Saksnr.:	Gard:	Gnr.:	Askeladden-nr.:
AM ansv: Hilde Smedstad Moore				Kommune Nedstrand			
SF-nr.	Bildnr.	Dato	Fotograf	Retn.mot	Motiv		
					Før behandling		
	DSC_3581	14.11.19	HSM		Helopptak av maleriet før behandling		
	DSC_3585	14.11.19	HSM		Baksiden før behandling.		
					Visuelle observasjoner		
	DSC_8599	27.10.20	HSM		Detaljfoto av maleriets tekstfelt.		
	DSC_8522	26.10.20	HSM		Detaljfoto av ombrettskant. Deler av motivet er brettet over blindrammekanten.		
	DSC_8521	26.10.20	HSM		Detaljfoto av ombrettskant. Deler av motivet er brettet over blindrammekanten. Original- og dubleringslerret synes.		
	DSC_8673	27.10.20	HSM		Detaljfoto av rød-brun imprimatura eller grundering som synes i motivet (ved armen til jente hel til venstre i motivet).		
	DSC_8604	27.10.20	HSM		Detaljfoto av blondekragen til den gifte datteren.		
	DSC_9977	27.10.17	AY		Detaljfoto av to av de døde barn liggende på podiet.		
					UV og røntgen		
	DSC_8551	26.10.20	HSM		Helopptak i UV-lys		
	Image_236	31.01.20	HSM		Detalj av fluorescerende flekk på malerioverflaten (i UV-lys).		
	Helopptak	09.09.20	HSM		Røntgenfotografi av epitafiet.		
	image1	09.09.20	HSM		Røntgenopptak av maleriets øvre høyre hjørne. Spor etter initialer/signatur?		

Oppdrag: A 243 Nedstrand kirke. Behandling av epitafium over familien Klingenberg							
Fotograf: Anne Ytterdal og Hilde Smedstad Moore				Saksnr.:	Gard:	Gnr.:	Askeladden-nr.:
AM ansv: Hilde Smedstad Moore				Kommune Nedstrand			
SF-nr.	Bildenr.	Dato	Fotograf	Retn.mot	Motiv		
					Tilstand og behandling		
	DSCN3384	28.11.19	HSM		Detaljfoto i sidelys av oppskallinger og «cuppings» i rose (i hånden til datteren nærmest mor høyre side).		
	DSCN3392	28.11.19	HSM		Detaljfoto i sidelys av oppskallinger og «cuppings» i ansiktet til nest eldste gutt.		
	DSC_9991	27.10.17	AY		Helopptak av maleriet i kirken. Direkte sollys faller inn på maleriet.		
	DSC_0066	10.01.20	HSM		Detaljfoto av tallrike små avskallinger i prestens sorte klær.		
	DSC_4289	11.09.20	HSM		Misfargede retusjer i nedre kant av maleriet.		
	DSC_8514	11.09.20	HSM		Misfargede retusjer i nedre kant av maleriet.		
	Image_235	31.01.20	HSM		Detalj av flekk på malerioverflaten. Trolig rester etter hvete klister fra en tidligere behandling.		
	DSC_4285	28.01.20	HSM		Svamper under overflaterens.		
	DSC_8591	27.10.20	HSM		Detaljfoto av innfelt balsatre i øvre høye prydrammehjørnet.		
					Etter behandling		
	DSCN3387	12.12.19	HSM		Rød blomst etter konsolidering (i hånden til datteren nærmest mor, høyre side)		
	DSCN3395	12.12.19	HSM		Ansiktet til gutt etter konsolidering (nest eldste gutt)		
	DSC_8595	27.10.20	HSM		Eldre misfargede retusjer etter justering		
	DSC_8626	27.10.20	HSM		Helopptak av maleriet etter behandling.		
	DSC_8518	23.10.20	HSM		Baksiden etter behandling.		